

Kitap İncelemesi/ Book Review

Başlangıcından Günümüze Şîî Politik Düşüncesi

Mazlum Uyar, İstanbul: İyi Düşün Yayınları, 2020, ss. 449, ISBN 9786059280204

Değerlendiren: Nursima Kabulantok*

Bu çalışmada Mazlum Uyar'ın "Başlangıcından Günümüze Şîî Politik Düşüncesi" adlı eseri tanıtılmaya çalışılmıştır. Eserde, nass ile tayin edilen imamın siyasi makamını işgal eden bütün idarecileri "gâsıp ve zâlim" olarak nitelendiren Şîî-İmâmî ulemâyı, 1979'da İran İslam Cumhuriyeti'nin kuruluşuyla bizzat "velâyet-i fakîh" noktasına taşıyan sürecin izi sürülmektedir. Müellif, Şîî-usûlî ulemânın yaptığı yorumlarla yetki alanını genişletme sürecini eleştirel bir tarzda aktarmaktadır. Humeynî, İran İslâm Devrimi ve velâyet-i fakîh doktrini hakkında birçok akademik çalışma yapılmıştır. Uyar'ın bu eseri de alana, ulemâ-umerâ ilişkisi açısından katkı sağlayacaktır.

Hız. Peygamber'in vefatıyla birlikte Müsümanlar, çözmek zorunda oldukları bazı sorunlarla karşı karşıya kaldılar. Bunlardan ilki -muhtemelen de üzerinde en çok tartıştıkları konu- "ümmeți yönetme yetkisinin kimde olacağı" yani hilâfet/ imâmet konusudur. Her ne kadar Hız. Ebû Bekir ve ardından gelen halifelere bey'at edilmek suretiyle sorun kısa süreliğine çözüme kavuşmuş olsa da ilerleyen dönemlerde yaşanan siyasi çekişmeler ve

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, n.kabulantok-@hotmail.com, ORCID: 0000-0003-2779-2952

bunların yol açtığı acı hâdiseler neticesinde, konu, Müslümanları ayıran temel bir soruna dönüşmüştür. İşte bu mesele etrafında oluşup şekillenen Şiâ, ümmetin idaresinin insanların seçimine bırakılamayacak kadar mühim olduğunu savunmuştur. Bundan dolayı nübüvvetin devamı olarak “nass ile tayin edilmiş masûm imam” nazariyesini oluşturmuş, imamın açıkça görünmediği dönemler için “gaybet” ve “rec’at” gibi kavramlar geliştirmiş ve bununla alakalı kendi tarihini inşa etmiştir. Tek yetki kendisine ait olan imamın gaybet sürecinin uzaması, Şiî-İmâmî ulemâyı, müntesiplerinin varlığını korumak ve işlerini idare etmek için çözüm üretmeye sevk etmiştir.

Tanıtımını yapacağımız kitap, Şiî-İmâmî ulemânın halkın işlerini yürütmeye kullandığı ve sadece dinî alanı kapsayan otoritesinin, usûlî alimlerce siyasî alanı da kapsayacak şekilde yorumlanmasıyla Humeynî’nin velâyet-i fakih doktrinine giden yolun taşlarının döşediğini süreci aktarmaktadır. 2005 yılı verilerine göre dünyadaki Müslüman nüfusun %15’ini oluşturan Şiâ’nın ve özellikle de komşumuz İran’ın resmi mezhebi olan İmâmîyye Şiâ’sının siyasî-politik tutumlarının anlaşılmasına önemli katkılar sağlayacak olan çalışma, müellifin ele aldığı konuların özeti mahiyetindeki önsöz, giriş, beş ana bölüm ve sonuç kısımlarından oluşmaktadır.

Giriş bölümünde, devletin felsefî temelleri ile ilgili sorular sorulmakta, Müslümanların “*Devlet nasıl yönetilmeli?*” sorusundan ziyade “*Kim tarafından yönetilmeli?*” sorusuna odaklandıkları ve bu durumun 20. yüzyılın başına kadar sürdüğü belirtilmektedir. Yazar, zikredilen soruların cevabı için Kur’an ve Sünnet’e müracaat edenlerin sahip olduğu ön kabulleri iki kategoride değerlendirmektedir. Birinci gruba göre, insan medeniyet oluşturabilecek istidatta olduğundan, yönetim de ona aittir; Kur’an ve Sünnet ise hayatı anlamlı kılacak evrensel değerleri barındırmaktadır. İkinci gruba göre, insanın dünyevî problemleri ancak gaybî yönlendirmeyle çözülebilir. Gaybî yönlendirmenin Hz. Peygamber’in vefatıyla kesilmeyip imamlar vasıtasıyla devam ettiği tezi, Şiâ’yı Sünnî anlayıştan ayıran temel unsurdur.

Şiî Politik Düşüncesi ve Safevîler Dönemine Kadar Tarihi bölümünde, İmâmîyye’nin teşekkül süreci ve temel tezleri eleştirel bir şekilde işlenmekte, *Nehcü’l-Belâga* ve diğer Şiî kaynaklara atıflar yapılarak Hz. Ali’nin bey’at ile meşrulaşan imâmeti döneminde hiç kimseyi bey’ata zorlamadığı belirtilerek fakihin otoritesine isyanı dine isyan addeden velâyet-i fakih doktrini sorgulanmaktadır. Bu bağlamda, tartışmasız bir şekilde bütün Şiî fırkaların ilk imâm olarak kabul ettiği Hz. Ali için “*Mutlak dinî ve siyasî*

otoritesi ilahî tayinle gerçekleşen ve meşruiyet kazanan birisinin, gerçekten halkın onayına ihtiyacı var mıdır?" sorusu yöneltilmektedir. Müellif, Hz. Ali sonrası dönemde bazı isyanlar dışında siyasî anlamda ciddi bir varlık gösteremeyen imamların hayatlarına değinmekte, temelinin *Gulât-ı Şiâ*'ya dayandığını belirttiği masûm imam nazariyesini sorgulamaktadır. On ikinci imam Muhammed el-Mehdî'nin gaybetinde, imamla müntesipleri arasındaki irtibatı sağladığı iddia edilen dört vekile (Süferâ-yı Erba'â) ve Gaybet-i Kübrâ'nın başlamasıyla, geleneksel Şiî düşüncede sadece dinî alanları (umur-u hisbiyye) içeren niyâbetin (on ikinci imamı temsil yetkisi) teşekkül sürecine değinmektedir.

Eserin bu kısmında, gaybet dönemiyle apolitik bir tavır sergileyen İmâmîyenin, Büveyhî idaresinde tutum değiştirdiğine de tanıklık ediyoruz. Şeyh Müfid (ö. 413/1022), Şerîf el-Murtazâ (ö. 436/1044) ve Şeyh Tûsî (ö. 460/1067) gibi usûlî alimler, Büveyhîlerin kendilerine sağladığı rahat ortam sayesinde mezheplerini, fikhî ve siyasî açıdan temellendirmiş ve siyasî otoriteyle ilişkiyi meşru görmeyen Ahbârîlerin aksine bir tutum sergilemişlerdir. Usûlî ulemânın benimsemiş oldukları bu tutum onlara, Sünnî Selçukluların ve önceleri pagan olan Moğolların hâkimiyeti altında da varlıklarını koruma imkânı sağlamıştır. Yazar hem burada hem de eserin diğer bölümlerinde değineceği alimlerin, on ikinci imamın gaybetinde, humus, emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i 'ani'l-münker, devlette görev alma, cihad ilanı, hudûd, kazâ, zekât ve cuma namazının kılınması meseleleriyle ilgili tutumlarını karşılaştırarak fakîhin yetkisinin genişleme merhalelerini yansıtmaya çalışmaktadır.

Büveyhîlerin himayesinde, Bağdat medreselerinde şekillenen Şiî-İmâmî düşüncenin gelişimi, V/XI. yüzyılda Bağdat'ın Selçuklu hakimiyetine girmesiyle bir süre sekteye uğramışsa da Hille gibi ilmî merkezlerde yetişen İbn İdris Hillî (ö. 598/1202), Muhakkık Hillî (ö. 676/1277), Allâme Hillî (ö. 726/1325) ve Cebel-i Âmil medresesinden Şehid-i Evvel gibi alimler tarafından sürdürülmüştür. Yazarın sıklıkla atıfta bulunduğu konulardan biri de Şiî ulemânın, Sünnî olan Abbasîlere ve Selçuklulara karşı, İslâm dünyasında korkunç bir yıkım gerçekleştiren Moğollara verdiği destektir. Yazar verdiği misallerle bu tutumun sadece menfaat temelli olduğunu ispatlamaya çalışmaktadır. Moğollar döneminde Muhakkık Hillî'nin, içtihadı Şiî fikhında meşrulaştırıp zeminini sağlamlaştırması ve ulemâyı imamın genel temsilcileri yaparak otoritelerini doğrudan on ikinci imama bağla-

ması, bir dönüm noktası olarak değerlendirilmektedir. Yine bu dönemin en önemli gelişmelerinden biri de yaşayan bir müçtehidî taklid düşüncesinin temellerinin atılarak ulemâya günlük siyasî meselelere müdahil olma yolunun açılmasıdır.

Safevîler Dönemi Devlet Ricâli-Ulemâ İttifakı ve Şîî Ulemânın Otoritesine Katkıları başlığı altında, Safevîlerin İsnâaşeriyye'yi devlet dini ilan ederek Suriye, Bahreyn ve Irak'tan davet ettikleri Şîî ulemânın da büyük desteğiyle İran coğrafyasında Sünnî halkı kılıç zoruyla Şîîleştirilmelerine, gulât fırkalara ve tasavvuf tarikatlarına yaptıkları zulme tanıklık ediyoruz. Kendilerini "Allah'ın yeryüzündeki gölgesi" olarak gören Safevîler, soylarının yedinci imam Mûsâ Kâzım'a dayandığı ve Mehdî adına hareket ettikleri tezini savunmuş, Şîî ulemâyı da otoritelerini pekiştirme aracı olarak görmüşlerdir. Müellif, Safevî dönemi Şîî ulemâyı siyasî otoriteyle iş birliği yapıp yapmamaları açısından tasnif etmektedir. Muhakkık Kerekî (ö. 940/1534), Muhammed Bâkır Meclisî (ö. 1110/1698-99 [?]) ve Muhammed Bâkır Sebzevârî (ö. 1090/1679) gibi alimler siyasî otoriteye destek verirken Şeyh İbrahim Katîfî (ö. 945/1539) gibi düşünenler de ulemânın siyasî hayatta etkin rol almasına karşı çıkmışlardır. Şah Tahmaps'ın fermanlarında Kerekî için kullandığı unvanlar (huccetu'l-islâm, nâibü'l-imâm vb.) ve kendisine verdiği geniş yetki alanları, Şîî ulemânın siyasî gücünü arttırdığı gibi dinî hiyerarşinin oluşumuna katkıda bulunmuş; Meclisî'nin halkın üzerinde uyguladığı eğitim metotları ise Şîîliği yerel dine, Şîî ulemâyı da yerel liderlere dönüştürmüştür.

Kaçarlar Dönemi ve Şîî Ulemânın Bağımsız Bir Hiyerarşi Olarak Ortaya Çıkışı başlığı altında, Nadir Şah'ın dinî alandaki Safevî uygulamalarını kaldırma ve Şîî-Sünnî barışı için gösterdiği çabalara, Usûlî-Ahbârî çekişmesinde Usûlîlerin kesin zaferine, dinî hiyerarşide merce'iyet makamının oluşmasıyla özerk bir güce dönüşen Şîî ulemânın ülkenin iç ve dış meselelerinde belirleyici bir unsura dönüşmesine tanıklık ediyoruz. Yazar aktardığı olaylarla, Kaçar şahlarının, halkı istediği gibi yönlendirme gücüne sahip olan Şîî ulemâ karşısındaki çaresizliğini ortaya koymakta, dönemin birçok etkin din alimine, modernist ve liberal şahsiyetine değinmektedir. Bunlar arasındaki etkileşime de yer veren yazar, İran-Rus savaşları, Reuters İmtiyazı, Tütün Boykotu gibi olaylarda Şîî ulemânın gücüne tanıklık eden modernleşme taraftarlarının, onların desteğini almadan planladıkları toplumsal değişiklikleri yapamayacaklarını anlayıp iş birliği yoluna gittiklerini belirtmektedir.

1905-11 İran Meşrûtiyet Hareketi ve Modern Şîî Siyasî Düşüncesinin Şekillenmesi bölümünde, ortak menfaatlere dayalı ulemâ-seküler ittifakıyla gerçekleşen Meşrûtiyet Hareketi'nin uzak ve yakın nedenlerine, olayların cereyanında ulemânın rolüne değinen yazar, bu olay karşısında Şîî ulemânın üç kısma ayrıldığını belirtmektedir. Bunlar: Şeyh Fazlullah Nurî (ö. 1909) gibi mevcut hükümeti destekleyenler, Tabâtabâî (ö. 1921) gibi ne pahasına olursa olsun yönetimin değişmesi gerektiğini savunan Meşrûtiyet taraftarları ve Bihbehânî'nin (ö. 1910) de içinde bulunduğu çeşitli menfaat gruplarıdır. Meşrûtiyet Hareketi'ne giden süreç ve sonuçları incelendiğinde, seküler kesimin gerçek niyetini bilinçli bir şekilde İslâmî argümanlarla kamufle ettiği ve kârlı çıktığı görülmektedir. Ulemâ ise 1907 Meşrûtiyet Anayasası'nda kendilerine tanınan “meclisten çıkan kanunların şeriâta uygunluğunu denetleme yetkisini” kullanma imkânını hiç bulamadıkları gibi yeni fikirlerin etkisiyle otoriteleri sorgulanır olmuştur. Müellif, ulemânın bu sürece ve modern Şîî düşünceye katkılarına değinirken, dinî ve millî sâiklerle halkı sefaletten kurtarmak için Meşrûtiyet'e destek veren Nâînî (ö.1936) gibi alimlerin yaşadığı hayal kırıklığını da yansıtmaktadır. İran'ın 1911'de İngiliz-Rus güçleri tarafından işgal edilmesi, Meşrûti hükümetin yıkılmasına neden olmuştur.

Yazar, Pehlevî hanedanlığının kuruluş sürecini aktarırken Rızâ Han'ın konumuna, ilginç siyasî manevralarına değinmekte ve ulemâyla münasebetlerini üç evre halinde aktarmaktadır. Önceleri desteğine muhtaç olduğu ulemânın, ülkenin modernleşmesinin önündeki en önemli engel olduğunun farkında olan Rızâ Şah, yaptığı reformlarla ulemânın hakimiyet sahasını daraltmış, onları itibarsızlaştırma politikaları uygulamıştır. Oğul Muhammed Rızâ Şah'ın ilk dönemlerinde düzelen ilişkiler, reformların sürdürülmesiyle tekrar bozulmuş, uygulanan sindirme faaliyetleri sonucu muhalif gruplardan sadece dinî hiyerarşik yapı varlığını koruyarak Humeynî'nin liderliğinde 1979 İran İslam Devrimi'ni gerçekleştirmiştir.

İran İslâm Cumhûriyeti ve Fakîhin Politik Hayata Doğrudan Müdâhalesi bölümünde, İran'daki yönetim organlarının fonksiyonlarını aktaran yazar, “İslâm Cumhuriyeti” kavramını tartışmakta, velâyet-i fakîhin anayasaya yerleştirilme sürecine ve devrim sonrası Humeynî'nin muhalifleri tasfiye edişine yer vermektedir. Bu bölümde, eserin başından beri aktarılan Şîî-politik düşüncenin seyri, Humeynî'nin ilham kaynağı olan şahsiyetler etrafında tekrar aktarılırken Humeynî'nin fikirlerindeki değişimler de

yansıtılmaktadır. Her ne kadar Şîf ulemâ elde ettiği güç sayesinde bazen siyaseti denetleme fonksiyonunu icra etmişse de velâyet-i fakih ile bizzat siyasî otoriteyi eline alması, İmâmiyye'nin inanç esaslarıyla örtüşmediğinden mezhebin çoğu alimi tarafından kabul görmemiştir. Siyasî ve dinî liderliği fakihin elinde toplayan bu sistem, iki asırdan beridir dinî hiyerarşinin doğal seyri içinde gelişen merci-i taklitlik müessesini de olumsuz etkilemiştir. Yazar, muhalif ulemânın itirazlarına ve gördükleri haksız muameleye yer vermekte, böyle bir rejimin sürdürülebilir olmadığına ve toplumun dinî duygularında oluşturabileceği tahribata dikkatleri çekmektedir. Humeynî'den Hamaneî'ye geçiş sürecinde de görüldüğü gibi liyakatten ziyade sadakatın ön plana çıkarıldığı sistem yazara göre, İslâm dinini kendi varlığını korumak için kalkan olarak kullanmaktadır.

Tanıtmaya çalıştığımız ve geniş bir araştırmanın ürünü olan eser, Şîa, İran, Ortadoğu veya İran'ın günümüzdeki dış politikaları üzerinde akademik çalışma yapmak isteyenlere yol gösterici niteliktedir. Şîf ulemâ ve eserlerine dair de epey malumat barındıran çalışmadan sağlıklı bir şekilde istifade edebilmek için, Şîa ve İran tarihiyle ilgili ön okumalar yapmak isabetli olacaktır. Kanaatimizce, eserin sonraki baskılarında tekrarlardan arındırılarak yayımlanması okuyucunun işini kolaylaştıracaktır.